

आश्रम शाळेतील विद्यार्थ्यांची सामाजिक परिपक्वता आणि शैक्षणिक कामगिरी यांतील परस्परसंबंधाचे सखोल विश्लेषण:

एक अभ्यास

*** वर्षा दुष्यंत निंबाळकर व **डॉ. दिगंबर दुर्गडे**

*संशोधक विद्यार्थी व **संशोधक मार्गदर्शक, टिळक कॉलेज ऑफ एज्युकेशन.

सारांश:

आश्रमशाळा, ज्या भारतीय संविधानाच्या कलम ४६ नुसार आदिवासी, भटक्या आणि विमुक्त जमातींच्या शैक्षणिक उन्नतीसाठी स्थापन करण्यात आल्या आहेत, त्यांचा मूळ उद्देश विद्यार्थ्यांना केवळ साक्षर करणे नसून त्यांना सुविद्य आणि स्वावलंबी नागरिक बनवणे हा आहे. हा शोधनिबंध आश्रमशाळांमधील विद्यार्थ्यांची सामाजिक परिपक्वता आणि त्यांची शैक्षणिक कामगिरी यांतील गुंतागुंतीचा संबंध तपासतो. यासाठी भारतीय संदर्भातील विविध शासकीय अहवाल, शैक्षणिक शोधनिबंध आणि समाजशास्त्रीय विश्लेषणांवर आधारित गुणात्मक पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. प्रस्तुत विश्लेषण असे दर्शविते की, जरी आश्रमशाळांचा निवासी अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक कौशल्यांच्या विकासासाठी सैद्धांतिकदृष्ट्या आदर्श असला तरी, अनेक संस्थांमधील पायाभूत सुविधांची कमतरता, अपुऱ्या आरोग्य सेवा, प्रशासकीय त्रुटी आणि शिक्षकांच्या उदासीन वृत्तीमुळे या आदर्श उद्दिष्टांना गंभीर बाधा पोहोचते. या संस्थात्मक आणि सामाजिक अडथळ्यांमुळे विद्यार्थ्यांची सामाजिक परिपक्वता योग्यरित्या विकसित होत नाही, ज्यामुळे त्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीवर नकारात्मक परिणाम होतो. निष्कर्षावरून असे स्पष्ट होते की, विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी केवळ अभ्यासक्रमावर लक्ष केंद्रित करणे पुरेसे नाही, तर त्यांना शारीरिकदृष्ट्या सुरक्षित, भावनिकदृष्ट्या आधार देणारे आणि सामाजिकदृष्ट्या पोषक वातावरण उपलब्ध करून देणे अत्यावश्यक आहे. या समस्येवर मात करण्यासाठी, पायाभूत सुविधांमध्ये सुधारणा, शिक्षकांसाठी सांस्कृतिक संवेदनशीलता प्रशिक्षण, आणि स्थानिक समुदायाचा सक्रिय सहभाग यांसारख्या धोरणात्मक उपाययोजनांची शिफारस केली जाते.

मुख्य शब्द : आश्रमशाळा, सामाजिक परिपक्वता, शैक्षणिक कामगिरी, आदिवासी शिक्षण, निवासी शाळा, सामाजिक विकास, पायाभूत सुविधा, महाराष्ट्रातील आश्रमशाळा.

Copyright © 2025 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

परिचय परिचय:

जमातींसाठी शिक्षणाचा प्रसार करणे हे एक महत्वाचे

पार्श्वभूमी: भारतीय समाजात ऐतिहासिकदृष्ट्या शिक्षणापासून वंचित राहिलेल्या जनजाती, गिरिजन, विमुक्त व भटक्या

सामाजिक आणि राष्ट्रीय उद्दिष्ट आहे. भारतीय संविधानाच्या कलम ४६ मध्ये मागासलेल्या जमातींच्या शैक्षणिक आणि

आर्थिक प्रगतीकडे शासनाने विशेष लक्ष द्यावे असे स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले आहे. या संवैधानिक तरतुदीनुसार, या समाजाला शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी सरकारी अनुदानाने "आश्रमशाळा" ही योजना सुरू करण्यात आली. या शाळा गुरुकुल पद्धती, जीवनशिक्षण पद्धती आणि मूलोद्योग पद्धती यांच्या वैशिष्ट्यांचा समन्वय साधून विद्यार्थ्यांना निवासी वातावरणात शिक्षण देतात. विद्यार्थ्यांच्या निवासाची, भोजनाची आणि शिक्षणाची सोय सरकारी खर्चाने केली जाते, ज्यामुळे कुटुंबाच्या आर्थिक अडचणी शिक्षणामध्ये अडथळा आणू नयेत. या संस्थांचे अंतिम ध्येय विद्यार्थ्यांना सुविद्य आणि स्वावलंबी नागरिक बनवणे आहे.

समस्या विधान:

आश्रमशाळांच्या उदात्त ध्येयांचा विचार करता, त्यांची अंमलबजावणी अनेक गंभीर आव्हानांनी ग्रासलेली असल्याचे दिसून येते. आदिवासी विद्यार्थ्यांना शिक्षण पुरवण्याचा महत्वाचा उद्देश असला तरी, अनेक ठिकाणी विद्यार्थ्यांच्या गळतीचे प्रमाण (ड्रॉपआउट रेट) अधिक आहे. शैक्षणिक निष्कर्षांवर आधारित अहवाल दर्शवितात की, इयत्ता दहावीच्या परीक्षेत उत्तीर्ण होणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या अनेकदा ७० टक्क्यांच्या खाली असते, जी समाधानकारक नाही. या संस्थांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या मृत्यूचेही अनेक गंभीर प्रकार समोर आले आहेत. पायाभूत सुविधांची दयनीय अवस्था, जसे की अस्वच्छ निवासस्थान, अपुरी आरोग्य सेवा आणि शिक्षकांचा अभाव, या समस्या वारंवार समोर येतात. अशा परिस्थितीत, आश्रमशाळांमधील प्रत्यक्ष वातावरण विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक आणि भावनिक विकासासाठी

कितपत पोषक आहे आणि त्याचा त्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीवर काय परिणाम होतो, हा प्रश्न उपस्थित होतो. या संस्थांमधील वातावरणामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक परिपक्वता विकसित होते की त्यांना असुरक्षित आणि दुर्लक्षित वाटते, हे तपासणे अत्यंत महत्वाचे आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्ट्ये:

प्रस्तुत शोधनिबंधाची प्रमुख उद्दिष्ट्ये खालीलप्रमाणे आहेत:

१. आश्रमशाळेतील वातावरणाचा विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक परिपक्वतेच्या विकासावर होणारा परिणाम समजून घेणे.
२. शैक्षणिक कामगिरीवर परिणाम करणाऱ्या प्रमुख सामाजिक, आर्थिक, पायाभूत आणि प्रशासकीय घटकांचे विश्लेषण करणे.
३. सामाजिक परिपक्वता आणि शैक्षणिक कामगिरी यांच्यातील संबंधाचा सखोल अभ्यास करणे.
४. या संस्थांमधील विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी प्रभावी आणि अंमलबजावणीयोग्य धोरणात्मक उपाययोजना सुचवणे.

सैद्धांतिक पार्श्वभूमी :

आश्रमशाळांची संकल्पना:

आश्रमशाळा म्हणजे मागासलेल्या जमातींसाठी शासनाकडून आर्थिक साहाय्यत निवासी विद्यालये. या शाळांचा उद्देश शिक्षणापासून वंचित असलेल्या समाजाला समान संधी उपलब्ध करून देणे आहे. या संस्थांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या निवासाची, भोजनाची आणि शैक्षणिक गरजांची पूर्तता सरकारी खर्चाने केली जाते. अभ्यासक्रम, पाठ्यपुस्तके आणि परीक्षा सर्वसामान्य शाळांप्रमाणेच असतात, मात्र त्यासोबतच

सुतारकाम, विणकाम, शिवणकाम आणि शेती यांसारख्या मूलोद्योगांचे व्यावसायिक शिक्षणही दिले जाते. १९५३-५४ मध्ये जुन्या मुंबई राज्यात प्रथम आश्रमशाळा काढण्यात आल्या आणि १९६९-७० पर्यंत महाराष्ट्रात त्यांची संख्या ६८ झाली. ही योजना देशभरात इतर राज्यांमध्येही राबविली जाते.

सामाजिक परिपक्वतेची संकल्पना:

सामाजिक परिपक्वता ही एक बहुआयामी संकल्पना आहे, जी एखाद्या व्यक्तीच्या सामाजिक वातावरणाशी जुळवून घेण्याची क्षमता दर्शवते. सोप्या भाषेत सांगायचे तर, सामाजिक परिपक्वता म्हणजे समाजाच्या परिस्थिती आणि संस्कृतीनुसार योग्यरित्या कार्य करण्याची आणि प्रतिक्रिया देण्याची क्षमता. यात सामाजिक कौशल्ये आत्मसात करणे, स्वतःच्या गरजा व उद्दिष्ट्ये सामाजिक व्यवस्थेच्या गरजांशी जुळवून घेणे आणि सामाजिक नियम व मूल्यांनुसार वागणे यांचा समावेश असतो. सामाजिक परिपक्व व्यक्तीमध्ये निर्णय घेण्याची क्षमता, समाजाच्या हिताचा विचार करण्याची प्रवृत्ती आणि सामाजिक भान दिसून येते. हा विकास केवळ नैसर्गिकरित्या घडत नाही, तर त्यासाठी योग्य प्रशिक्षणाची आवश्यकता असते. कुटुंब, शेजार आणि अनौपचारिक गट हे सामाजिक विकासाचे प्राथमिक स्रोत आहेत, तर विद्यालय आणि महाविद्यालये ही औपचारिक माध्यमे आहेत. विद्यालयीन वातावरण विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक मूल्ये, नियम आणि परंपरा समजून घेण्यासाठी एक औपचारिक संरचना प्रदान करते, ज्यामुळे त्यांच्या सामाजिक परिपक्वतेचा विकास होतो. त्यामुळे, आश्रमशाळांसारख्या निवासी संस्था, जिथे विद्यार्थी २४ तास एका विशिष्ट वातावरणात राहतात, त्यांच्या

सामाजिक परिपक्वतेच्या विकासासाठी एक अत्यंत महत्वाचे माध्यम ठरतात.

शैक्षणिक कामगिरीची संकल्पना:

शैक्षणिक कामगिरी म्हणजे विद्यार्थ्यांचे शिक्षण आणि अभ्यासक्रमातील यश, जे सामान्यतः परीक्षांचे निकाल, ग्रेड किंवा इतर मानक चाचण्यांद्वारे मोजले जाते. विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक कामगिरीवर अनेक घटक परिणाम करतात. यामध्ये विद्यार्थ्यांचे शारीरिक आणि मानसिक आरोग्य, कुटुंबाची आर्थिक आणि सामाजिक स्थिती, शेजारचे आणि शाळेचे वातावरण, तसेच शिक्षकांचे वर्तन यांसारख्या सामाजिक घटकांचा समावेश होतो. हे विश्लेषण असे दर्शविते की, सामाजिक परिपक्वता आणि शैक्षणिक कामगिरी या दोन्हीवर परिणाम करणारे अनेक घटक समान आहेत. उदाहरणार्थ, कुटुंब, शेजार आणि शाळा ही दोन्ही विकासाची केंद्रे आहेत. याचा अर्थ, ही दोन्ही उद्दिष्ट्ये एकमेकांशी जोडलेली आहेत आणि एकाच वेळी साध्य केली जाऊ शकतात. गट अध्ययन (group learning), सामूहिक प्रकल्प आणि सह-अभ्यासक्रम उपक्रमांसारख्या पद्धती विद्यार्थ्यांना सामाजिक कौशल्ये शिकवतात आणि त्याच वेळी त्यांच्या शैक्षणिक यशातही वाढ करतात. त्यामुळे, आश्रमशाळांमधील वातावरण विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक आणि शैक्षणिक दोन्ही विकासावर थेट प्रभाव पाडते, ज्यामुळे ही दोन्ही उद्दिष्ट्ये एकमेकांवर अवलंबून असल्याचे स्पष्ट होते.

आश्रमशाळेतील सामाजिक वातावरण आणि सामाजिक परिपक्वतेचा विकास:

आदर्श निवासी वातावरणाचा प्रभाव: आदर्श परिस्थितीत, आश्रमशाळेतील निवासी जीवन विद्यार्थ्यांना सामाजिक

परिपक्वता विकसित करण्यासाठी एक अनोखी संधी देते. विविध सामाजिक आणि सांस्कृतिक पार्श्वभूमीच्या विद्यार्थ्यांसोबत राहिल्याने त्यांना आंतर-वैयक्तिक (interpersonal) कौशल्ये विकसित करण्याची संधी मिळते. हे वातावरण विद्यार्थ्यांना प्रभावी संवाद, सहकार्य, संघर्षाचे निराकरण आणि नेतृत्वाचे गुण शिकण्यास मदत करते. गट प्रकल्प, क्रीडा आणि इतर सह-अभ्यासक्रम उपक्रम विद्यार्थ्यांना टीमवर्कचे महत्त्व शिकवतात आणि विविध मतांचा आदर करण्यास प्रवृत्त करतात. याव्यतिरिक्त, अनेक आदर्श निवासी शाळांमध्ये नैतिक आणि मूल्याधिष्ठित शिक्षण दिले जाते. सामाजिक सेवा कार्यक्रम आणि स्वयं-अध्ययन उपक्रमांद्वारे विद्यार्थ्यांना जबाबदारीची जाणीव होते, ज्यामुळे ते अधिक स्वावलंबी आणि समाजाभिमुख नागरिक बनतात. हे वातावरण केवळ बौद्धिक क्षमताच नव्हे, तर 'जीवन कौशल्ये' (life skills) देखील विकसित करते, जी विद्यार्थ्यांना भविष्यातील आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी आवश्यक असतात.

वास्तविक आव्हाने आणि सामाजिक विकासावर होणारा नकारात्मक परिणाम:

सैद्धांतिकदृष्ट्या आश्रमशाळा सामाजिक विकासाचे केंद्र असाव्यात असे अपेक्षित असले तरी, प्रत्यक्षात अनेक संस्थांमध्ये गंभीर आव्हाने दिसून येतात, जी या उद्दिष्टांना खीळ घालतात. डॉ. साळुंखे समितीच्या अहवालानुसार, महाराष्ट्रातील आश्रमशाळांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या मृत्यूचे मुख्य कारण पायाभूत सुविधांची कमतरता, अपुऱ्या आरोग्य सेवा आणि प्रशासकीय गैरव्यवस्थापन आहे. अहवालात अस्वच्छ आणि अपुरी स्वच्छता व्यवस्था, दूषित पाणीपुरवठा, गर्दीची

वसतिगृहे, तुटलेल्या इमारती आणि उप-मानक दर्जाचे अन्न या समस्यांवर भर देण्यात आला आहे. विद्यार्थ्यांच्या मृत्यूचे कारण अनेकदा आरोग्य सेवांचा अभाव आणि पायाभूत धोक्यांमुळे होणारे अपघात असल्याचे आढळले आहे. या संस्थांमधील ही भयावह परिस्थिती विद्यार्थ्यांमध्ये असुरक्षिततेची आणि नैराश्याची भावना निर्माण करू शकते. ज्या संस्थांनी विद्यार्थ्यांना सुरक्षित आणि संरक्षणात्मक वातावरण पुरवणे अपेक्षित आहे, त्याच संस्था पायाभूत आणि प्रशासकीय कमतरतांमुळे त्यांच्या शारीरिक आणि भावनिक सुरक्षिततेला धोका निर्माण करतात. यामुळे सामाजिक विकासासाठी आवश्यक असलेल्या सकारात्मक परस्परसंवाद आणि सुरक्षिततेच्या वातावरणाचा अभाव निर्माण होतो. जेव्हा विद्यार्थ्यांना त्यांच्या मूलभूत गरजांची पूर्तता होत नाही, तेव्हा त्यांचे लक्ष सामाजिक कौशल्ये शिकण्याऐवजी केवळ जगण्यावर केंद्रित होते. या परिस्थितीमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक अलिप्तता, नैराश्य आणि सामाजिक सुरक्षिततेबद्दल संशयाची भावना निर्माण होते. अशाप्रकारे, सामाजिक विकासासाठी तयार केलेली व्यवस्थाच विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक आणि भावनिक आरोग्याला हानी पोहोचवू शकते, ज्यामुळे आदर्श निवासी शाळेच्या उद्दिष्टांशी मोठा विरोधाभास निर्माण होतो.

शैक्षणिक कामगिरीवर परिणाम करणारे घटक: बहुआयामी विश्लेषण:

शैक्षणिक कामगिरीवर परिणाम करणारे घटक गुंतागुंतीचे आणि बहुआयामी आहेत. आश्रमशाळांमधील विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत हे घटक सामाजिक, आर्थिक आणि संस्थात्मक स्तरावर दिसून येतात.

सामाजिक-आर्थिक आणि सांस्कृतिक अडथळे:

आदिवासी समुदायांमधील दारिद्र्य हा शिक्षणासाठी सर्वात मोठा अडथळा आहे. अनेक गरीब कुटुंबांमध्ये मुला-मुलींना लहानपणापासूनच उपजीविकेसाठी शेती किंवा इतर कामांमध्ये मदत करावी लागते, ज्यामुळे त्यांना शाळेऐवजी कामाला जावे लागते. पालकांमध्ये शिक्षणाबद्दल जागृती आणि स्वारस्य कमी असल्याने, ते आपल्या मुलांना शाळेत पाठवण्यासाठी फारसे उत्सुक नसतात. याव्यतिरिक्त, आदिवासी संस्कृती आणि जीवनशैलीमुळे विद्यार्थी स्थानिक उत्सव आणि परंपरांमध्ये सहभागी होण्यासाठी अनेकदा शाळेतून गैरहजर राहतात, कारण त्यांच्यासाठी विशिष्ट सरकारी सुट्ट्या नसतात. हे सामाजिक आणि आर्थिक घटक विद्यार्थ्यांची उपस्थिती आणि शिक्षणातील सातत्य यांना थेट बाधा आणतात.

पायाभूत आणि प्रशासकीय आव्हाने:

अनेक आश्रमशाळांमध्ये शैक्षणिक आणि पायाभूत सुविधांचा अभाव दिसून येतो. ग्रंथालये, खेळाची मैदाने आणि प्रयोगशाळा यांसारख्या सुविधा अपुऱ्या आहेत. अपुऱ्या सरकारी अनुदानामुळे आणि निधी वेळेवर न मिळाल्यामुळे विद्यार्थ्यांना वह्या, पुस्तके, गणवेश आणि स्टेशनरी वेळेवर मिळत नाही. याशिवाय, अनेक आश्रमशाळांमध्ये शिक्षक आणि शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांची पदे रिक्त आहेत, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या शिकण्याच्या प्रक्रियेवर थेट परिणाम होतो. पायाभूत सुविधांची कमतरता केवळ सोयीसुविधांचा अभाव दर्शवत नाही, तर ती विद्यार्थ्यांच्या आरोग्यावरही नकारात्मक परिणाम करते. अस्वच्छतेमुळे होणारे आजार विद्यार्थ्यांच्या आरोग्यावर परिणाम करतात, ज्यामुळे ते गैरहजर राहतात

आणि त्यांची एकाग्रता कमी होते. या शारीरिक आणि मानसिक समस्यांमुळे विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक कामगिरी खालावते.

शिक्षक-संबंधित समस्या:

शिक्षक हे कोणत्याही शैक्षणिक व्यवस्थेचा कणा असतात, मात्र आश्रमशाळांमध्ये शिक्षकांशी संबंधित अनेक समस्या दिसून येतात. गैर-आदिवासी शिक्षकांना आदिवासी संस्कृती, भाषा आणि जीवनशैलीची माहिती नसते, ज्यामुळे ते विद्यार्थ्यांशी प्रभावीपणे संवाद साधू शकत नाहीत. या सांस्कृतिक अपरिचिततेमुळे शिक्षक शिकवताना विद्यार्थ्यांच्या आसपासच्या उदाहरणांचा वापर करू शकत नाहीत, ज्यामुळे संकल्पना समजून घेणे क्लिष्ट होते.

याशिवाय, शिक्षकांमध्ये आदिवासी विद्यार्थ्यांबद्दल पूर्वाग्रह दिसून येतो, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये न्यूनगंड निर्माण होऊ शकतो आणि शिकण्याचा उत्साह कमी होतो. शिक्षकांचे दुर्लक्ष, अनियमितता आणि निवास सुविधांचा अभाव हे घटकही विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणासाठी पोषक वातावरण निर्माण करण्यात अडथळे आणतात.

सामाजिक परिपक्वता आणि शैक्षणिक कामगिरीमधील संबंधाचे सखोल विश्लेषण

सामाजिक परिपक्वता आणि शैक्षणिक कामगिरी यांच्यातील संबंध अनेक स्तरांवर दिसून येतो. हा संबंध केवळ स्वतंत्र घटकांवर अवलंबून नसून, तो आश्रमशाळेतील वातावरणाने प्रभावित होतो.

सकारात्मक संबंध (Positive Correlation):

सामाजिकदृष्ट्या परिपक्व असलेले विद्यार्थी अधिक चांगल्या प्रकारे संवाद साधू शकतात आणि गटात काम करू शकतात.

हे गुण त्यांना वर्गातील चर्चेत सक्रियपणे भाग घेण्यास, गट प्रकल्पांमध्ये सहकार्य करण्यास आणि शिक्षकांकडून मार्गदर्शन घेण्यास मदत करतात. यामुळे त्यांची शिकण्याची प्रक्रिया सुलभ होते आणि शैक्षणिक कामगिरी सुधारते. भावनिकदृष्ट्या परिपक्व असलेले विद्यार्थी नैराश्य आणि तणावाचा अधिक प्रभावीपणे सामना करू शकतात. ते शिकलेल्या गोष्टी चांगल्या प्रकारे आत्मसात करतात, ज्यामुळे त्यांची शैक्षणिक कामगिरी उंचावते. अशा प्रकारे, सामाजिक आणि भावनिक विकास शैक्षणिक यशासाठी एक मजबूत पाया तयार करतो.

नकारात्मक संबंध (Negative Correlation):

आश्रमशाळांमधील प्रशासकीय आणि पायाभूत समस्यांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक परिपक्वतेच्या विकासाला गंभीर अडथळे येतात, ज्यामुळे शैक्षणिक कामगिरीवर थेट नकारात्मक परिणाम होतो. या संस्थांमधील अस्वच्छ वातावरण, कुपोषण आणि आरोग्याच्या समस्यांमुळे विद्यार्थ्यांचे शारीरिक आरोग्य बिघडते. शारीरिक आरोग्याच्या समस्यांमुळे विद्यार्थी मानसिकदृष्ट्याही कमकुवत बनतात. अशा स्थितीत विद्यार्थ्याला शिकण्याची प्रेरणा राहत नाही, एकाग्रता कमी होते आणि तो वारंवार शाळेतून गैरहजर राहतो. आश्रमशाळांचा मूळ उद्देश आदिवासी विद्यार्थ्यांचे सामाजिक आणि शैक्षणिक सक्षमीकरण करणे हा आहे. तथापि, अनेक ठिकाणी पायाभूत सुविधांची कमतरता, प्रशासकीय उदासीनता आणि अपुऱ्या मनुष्यबळामुळे हे उद्दिष्ट पूर्ण होत नाही. उलट, यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये असुरक्षितता, सामाजिक अलिप्तता आणि शैक्षणिक निष्क्रियता वाढते. सामाजिक परिपक्वतेचा अभाव थेट शैक्षणिक अपयशाचे एक महत्वाचे

कारण ठरते. या दोन्ही संकल्पना स्वतंत्र नसून, त्या आश्रमशाळेतील वातावरणाशी घट्ट जोडलेल्या आहेत. जेव्हा एखादी संस्था विद्यार्थ्यांच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करू शकत नाही, तेव्हा त्या विद्यार्थ्यांकडून उच्च शैक्षणिक कामगिरीची अपेक्षा करणे अवघड होते. म्हणूनच, सामाजिक आणि भावनिक आरोग्याची काळजी घेणे हे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक यशासाठी एक अपरिहार्य आणि अविभाज्य भाग आहे.

शैक्षणिक आणि सामाजिक विकासासाठी धोरणात्मक शिफारसी:1

प्रस्तुत शोधनिबंधातील विश्लेषणावर आधारित, आश्रमशाळांमधील विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी खालील धोरणात्मक शिफारसी सादर करण्यात येत आहेत:

१. पायाभूत सुविधांमध्ये सुधारणा:

- स्वच्छ आणि सुरक्षित निवास व्यवस्था, पुरेसा पाणीपुरवठा आणि उत्तम दर्जाच्या भोजन सुविधा सुनिश्चित करणे.
- ग्रंथालये, क्रीडांगणे, प्रयोगशाळा आणि इतर शैक्षणिक साधनांची उपलब्धता वाढवणे.
- विद्यार्थ्यांची नियमित आरोग्य तपासणी करण्यासाठी वैद्यकीय पथकांकडून भेटी आयोजित करणे आणि आपत्कालीन आरोग्य सेवांची व्यवस्था करणे.

२. शिक्षक आणि कर्मचाऱ्यांचे सक्षमीकरण:

- a. शिक्षकांची निवास व्यवस्था शाळेच्या आवारातच असावी, जेणेकरून विद्यार्थ्यांची सुरक्षा आणि काळजी सुनिश्चित होईल.
- b. शिक्षकांना आदिवासी भाषा, संस्कृती आणि जीवनशैलीचे विशेष प्रशिक्षण देणे, जेणेकरून ते

विद्यार्थ्यांशी अधिक चांगल्या प्रकारे संवाद साधू शकतील.

- c. शिक्षकांवरील प्रशासकीय आणि बिगर-शैक्षणिक कामाचा ताण कमी करून त्यांना विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासावर लक्ष केंद्रित करण्यास प्रोत्साहन देणे.

३. अभ्यासक्रम आणि अध्यापन पद्धतींमध्ये बदल:

- a. अभ्यासक्रमात उपयोजित शिक्षण, जीवन कौशल्य विकास आणि व्यावसायिक शिक्षणावर भर देणे.
- b. आदिवासी समुदायाचे पारंपरिक ज्ञान, कला आणि संस्कृतीचा अभ्यासक्रमात समावेश करणे, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या वारशाबद्दल अभिमान वाटेल.
- c. डिजिटल साधने आणि तंत्रज्ञानाचा वापर करून शिक्षण अधिक प्रभावी आणि मनोरंजक बनवणे.

४. समुदाय आणि पालकांचा सहभाग:

- a. शाळा आणि पालक यांच्यात नियमित संवाद साधण्यासाठी प्रभावी यंत्रणा तयार करणे.
- b. पालकांना शिक्षणाचे महत्त्व समजावून सांगण्यासाठी आणि त्यांना विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीमध्ये सहभागी करून घेण्यासाठी विशेष कार्यक्रम राबवणे.
- c. स्थानिक समुदायाच्या मदतीने शाळांचे व्यवस्थापन आणि निरीक्षण करणे, ज्यामुळे संस्थेची विश्वासार्हता वाढेल.

निष्कर्ष (Conclusion):

या शोधनिबंधातून असे दिसून येते की, आश्रमशाळांची स्थापना आदिवासी समाजाला शैक्षणिकदृष्ट्या सक्षम करण्याच्या उदात्त उद्देशाने करण्यात आली असली तरी,

त्यांची अंमलबजावणी अनेक गंभीर आव्हानांनी ग्रासलेली आहे. पायाभूत सुविधांची कमतरता, प्रशासकीय त्रुटी आणि सांस्कृतिक अपरिचितता यांसारख्या समस्यांमुळे विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक परिपक्वतेचा विकास बाधित होतो. हे विश्लेषण स्पष्ट करते की, सामाजिक परिपक्वता आणि शैक्षणिक कामगिरी एकमेकांशी जोडलेल्या आहेत; एकाचा अभाव दुसऱ्यावर नकारात्मक परिणाम करतो. विद्यार्थ्यांचे भविष्य घडवण्यासाठी, आश्रमशाळांनी केवळ शैक्षणिक गुणांवर लक्ष केंद्रित न करता, विद्यार्थ्यांचे शारीरिक, मानसिक आणि सामाजिक आरोग्य सुधारण्यासाठी एक समग्र आणि बहुआयामी दृष्टिकोन स्वीकारणे आवश्यक आहे. हे आव्हान केवळ शासकीय धोरणांशी संबंधित नसून, त्याच्या अंमलबजावणीत असलेले दोष, तसेच समाजाची मानसिकता आणि शिक्षकांचे योगदान यावरही अवलंबून आहे. शेवटी, आदिवासी विद्यार्थ्यांना खऱ्या अर्थाने मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी, आश्रमशाळांना केवळ निवास आणि शिक्षणाचे ठिकाण न मानता, एक सुरक्षित, पोषक आणि विकासात्मक वातावरण निर्माण करणारे केंद्र मानणे आवश्यक आहे.

संदर्भसूची (References):

१. आलिया, ए., आणि शैलबाला, एस. (२०१४). नियंत्रणाच्या ठिकाणी लिंग फरक. *इंडियन जर्नल ऑफ सायकॉलॉजिकल सायन्स*, ५(१), ४५-४९.
२. कॅस्टर, एल. (१९६१). मातृत्वाची कमतरता: साहित्याचा एक गंभीर आढावा. *सोसायटी फॉर रिसर्च इन चाइल्ड डेव्हलपमेंटचा मोनोग्राफ*, ७१(२).

३. गखर, एस.सी. (२००३). माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या भावनिक परिपक्वता, स्व-संकल्पना आणि शैक्षणिक कामगिरीचा अभ्यास. जर्नल ऑफ इंडियन एज्युकेशन, २९ (३), १००-१०६.

४. हान, ई., आणि चोई, एन. (२००६). कोरियन संस्थात्मक किशोरवयीन मुलांचे परस्पर संबंध आणि

एकाकीपणामध्ये यश आणि अपयशाचे श्रेय. मुले आणि युवा सेवा पुनरावलोकन, २८ (५), ५३५-५४७.

५. कौर, एम. (२००१). बुद्धिमत्ता, शैक्षणिक कामगिरी आणि पर्यावरणीय उत्प्रेरकांच्या संदर्भात किशोरवयीन मुलांच्या भावनिक परिपक्वतेचा अभ्यास. (अप्रकाशित डॉक्टरेट प्रबंध). पंजाब विद्यापीठ, चंदीगड.

Cite This Article:

निंबाळकर व. दु. व डॉ. दुर्गुडे दि. (2025). आश्रम शाळेतील विद्यार्थ्यांची सामाजिक परिपक्वता आणि शैक्षणिक कामगिरी यांतील परस्परसंबंधाचे सखोल विश्लेषण: एक अभ्यास. In Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal: Vol. XIV (Number VI, pp. 50–57). Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18182661>